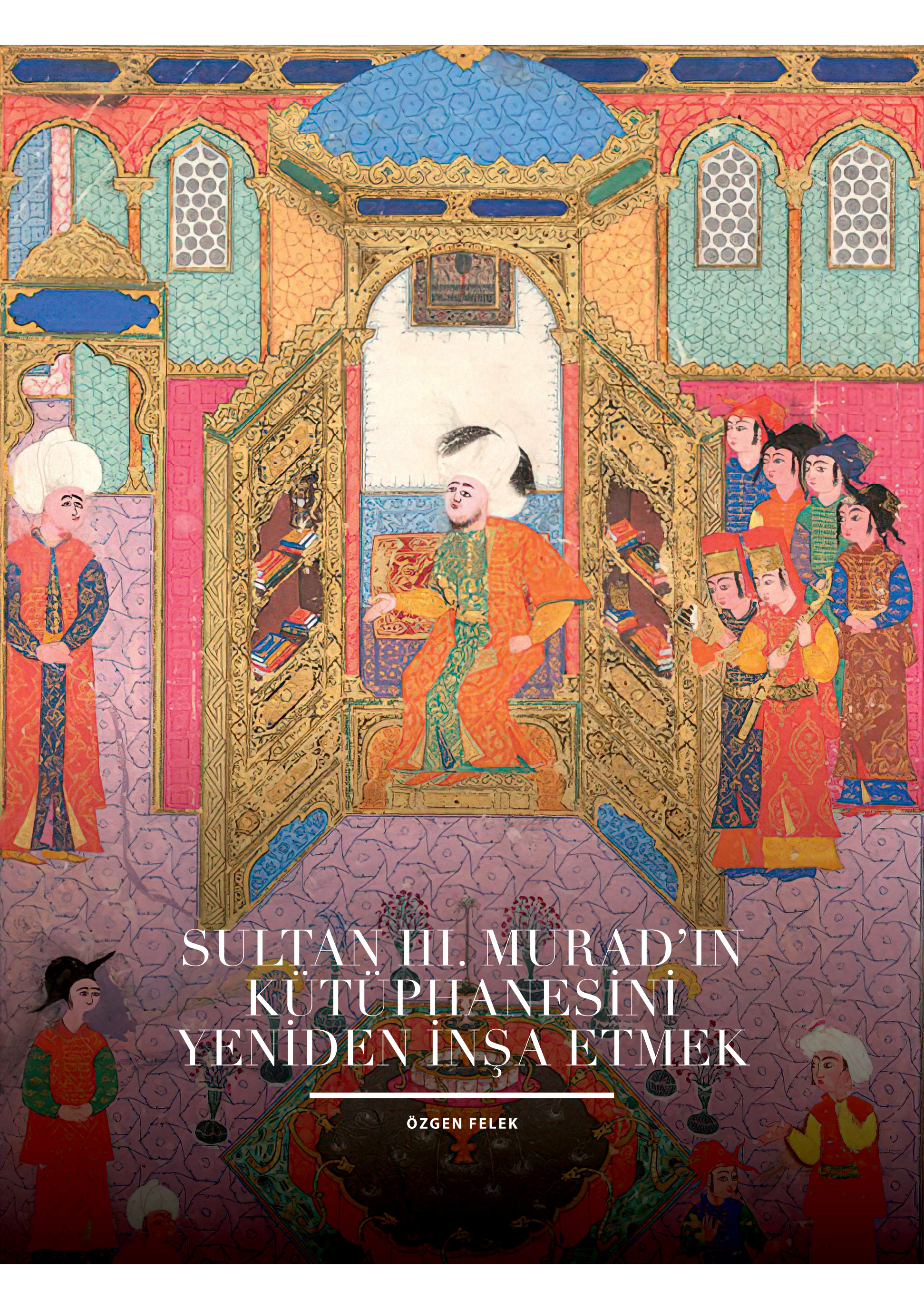

SULTAN III. MURAD'IN KÜTÜPHANESİNİ YENİDEN İNŞA ETMEK

ÖZGEN FELEK

D

EVİRİN nakkaşları tarafından pek çok minyatürde resmedilen Sultan III. Murad, 16. yüzyılın son çeyreğinde hüküm sürdü.

Sultanın en güzel tasvirlerinden biri Ali b. Muhammed b. İbrâhim Cürcânî'nin *Dürr-i Bahr-i Acâ'ib* başlıklı eserinin Cenâbî tarafından tercümesiyle hazırlanan 1582 tarihli *Cevâhirü'l-Garâ'ib fi Tercemeti Dürr-i'l-Acâyib*'teki minyatürdür. Etrafında içoğlanları, ziyaretçiler, hizmetliler, cüceler ile Sultan Murad rafları kitap yüklü iki dolabın arasında oturmaktadır.¹

Bu minyatürde gördüğümüz III. Murad, devrin tarihçilerinin kitaplara düşkün, zamanını sarayda cüceler, mukallitler, meddahlar ve kıssahanelerle geçiren sultan tasvirinin resme dökülmüş halidir. Özellikle saray hekimi Domenico Hierosolimitano, sultanın günlük hayatının akışı içinde okumanın önemli bir yeri olduğunu vurgular, minyatürlü kitapları hasodada kristal kapaklı iki dolapta kolayca alıp okuyabilmesi için hemen elinin altında tuttuğunu anlatır.²

Sultanın saray hekiminin dahi dikkatini çeken kütüphanesini yeniden toparlamaya kalkıştığımızda İstanbul, Dublin, Londra, New York'a ve belki de dünyanın başka uzak köşelerindeki el-yazma kütüphanelerine kadar uzanacak meşakkatli bir çalışma gerekecektir.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde veya diğer yazma eser kütüphanelerinde Osmanlı sultanlarının her biri için bizzat kendilerinin sipariş verdiği veya onlara ismen sunulmuş kitapları listeleyen isme münhasır kataloglar henüz mevcut değildir. Bunun şimdilik bilinen tek istisnası II. Bayezid'in kütüphanecisi Atûfî'nin 7 bine yakın eseri listelediği katalogdur.³ Yani bir araştırmacı, yazma eser kütüphanelerinde III. Murad'ın sipariş verdiği, okuduğu veya onun adına yazılan yazmaların tam bir listesini görmek istese, tahta çıktığı 1574'den 1595'teki vefatına dek süren 21 senelik saltanatı esnasında saray kitaplığına

girmiş telif ve tercüme bütün yazma eserleri tek tek elden geçirmesi beklenir. Hatta kitap tutkusunun daha erken yaşlarda başladığını da hesaba katarsak şehzadelik döneminde telif edilmiş yazmaları da dikkate almalıdır. Böyle bir listenin hazırlanması, bu zaman aralığı içinde üretilmiş metinlerin hem mukaddime, sebep-i telif ve hatime kısımlarının hem de unvan sayfaları, temellük kayıtları ve mühürlerinin tek tek incelenmesini gerektiren uzun ve sabır isteyen bir çalışmadır.

III. Murad 16. yüzyılın ismi kitaplarla en çok anılan sultanıdır desek yeridir. Devrindeki kitap sanatçılığı ve hamiliği üzerine yapılan kıymetli çalışmaların gösterdiği üzere saltanatı esnasında saray nakkaşları hem sultanın hem de ona kitap hediye etmede adeta birbirleriyle yarışan saray mensuplarının siparişlerini yetiştirmekle meşguldüler. Özellikle II. Selim devrinde şehnameci olarak atanan ve 25 yıldan fazla saray şehnamecisi olarak Farsça ve Türkçe, manzum ve mensur pek çok eser telif eden Seyyid Lokman ve işbirliği içinde çalıştığı Nakkaş Osman gerek şehname gerekse vekayiname türünde *Zafernâme* ve *Zübdetü'l-Tevârîh* gibi çok değerli eserler hazırlamışlardır.

III. Murad, dünya ve İslam tarihi yanısıra Osmanlı hanedan tarihine, dinî ve gizemli hikayelere, bilinmeyen uzak diyarlara, acayip mahluklara, rüyalara ve tabirnamelere meraklı bir okuyucu (ve dinleyici) idi. Şairliğinin yanısıra, hattat ve tasavvufi risale müellifi olduğu belirtilen sultan, bir hayli ehemmiyet yüklediği rüyalarını da tabir etmesi için şeyhi Şücâ Dede'ye mektuplar halinde göndermiştir. "Muradî" mahlasıyla yazdığı gazelleri *Murâdî Dîvânı*'nda, rüya ve diğer tasavvufî hallerine dair mektupları ise *Kitâb-ı Menâmât* başlığı altında toplamıştır.

Sultanın ezoterik mahiyetli ilimlere ilgisinin mücessem delillerinden bir diğeri de El-Belhi'nin (ö. 886) *Kitâbu'l-Bulhân* adlı eserinden Sey-

yid Mehmed b. Emir Hasan el-Su'ûdî tarafından Türkçeye çevrilip uyarlanan *Metâli'u's-sa'âdet ve menâbi's-siyâdet* adlı kehanet ve astroloji kitabıdır. Eserde, astrolojiye dair ilk iki bölümden sonra harikalar, şeytanlar ve kehanetler üzerine çeşitli konular ele alınır. III. Murad'ın kızları Fatma ve Ayşe Sultanlar için hazırlattığı bu minyatürlü tercüme, 15. yüzyıldan beri sarayda süregelen bu tür metinlere olan genel ilginin de bir göstergesidir. *Metâli'u's-sa'âdet*'in neredeyse birbirinin aynı iki nüshasından Fatma Sultan için hazırlanan Paris Bibliothèque Nationale'de, Ayşe Sultan için hazırlanan ise New York'taki Morgan Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.

17. yüzyıl müelliflerinden Nev'îzâde Atâyî'den öğrendiğimize göre "tevârih ve âsâr u nevâdir-i ahbâr istimâ'ina mâ'il" olan III. Murad, hep aynı konuları okumaktan ve benzer hikayeleri dinlemekten sıkılınca devrin şairlerinden Cinânî Çelebi'ye uzun kış gecelerinde kendisini eğlendirecek, kulakların daha önce hiç duymadığı hikayeler hazırlamasını buyurur. Cinânî Çelebi, sultanın siparişi üzerine gecesini gündüzüne katarak cinlerden, perilerden, acayip hikayelerden müteşekkil *Bedâyi'ü'l-âsâr*'ı hazırlar.

Sultanın bilinmeyen diyarlara ve acayip hikayelere olan ilgisini yansıtan en güzel eserlerden bir diğeri de *Târih-i Hind-i Garbî* veya *Hadîs-i Nev'* isimli coğrafya kitabıdır. İslam kozmolojisi ve coğrafyası ile başlayan eser, yeni dünyanın, yani Amerika kıtasının bitki örtüsü, hayvanları, insanları, gelenek ve görenekleri ile çeşitli özelliklerine dair bilgiler verir, hatta Kristof Kolumb'un hayatı ve Amerika'ya yaptığı seferlerden de bahseder.

Hazırlanmasını buyurduğu Mustafa Darîr'in *Siyer-i Nebî*'sinin Hz. Peygamberin hayatı ve mucizelerini gösteren 800'den fazla minyatür ihtiva eden nüshasından da anlaşıldığı üzere sultanın Hz. Muhammed'e dair hikayelere özel bir merakı vardı. Her ne kadar tamamlandığını görmeye ömrü vefa

etmediyse de, bu eser dindarlığı ve Hz. Peygambere duyduğu derin sevgisiyle bilinen sultanın dinî hikayelerin görsel olarak tahkiyesine özel ilgisini gösterir.

Dünya ve İslam tarihi kadar Osmanlı hanedan tarihine de meraklı olan sultan, İntizâmî'den oğlu şehzade Mehmed'in 1582'deki sünneti için iki aya yakın süren şenlikleri kaleme almasını ister. Böylece ortaya İntizâmî'nin telif edip Nakkaş Osman'ın 400'ün üzerinde minyatürle süslediği *Surnâme-i Hümayûn* çıkar. Ayrıca Seyyid Lokman'ın bu sünnet düğününü de ihtiva eden iki ciltlik *Şehinşahname*'si de sadece hanedan tarihi bakımından değil Osmanlı sanat tarihi açısından da kıymetli eserlerdendir.

Sultan sadece saray şehnamecisini değil saray dışından müellifleri de beğendiği kitapları hazırlamakla vazifelendirirdi. Konyalı Derviş Mahmud, İstanbul'a seyahati esnasında III. Murad'ın tasavvufi eserlere olan ilgisini duymuş, Mevlana'nın kerametlerini anlatan *Menâkıb-ı Sevâkıb*'tan yaptığı tercümeleri Zeyrek Ağa aracılığıyla sultana arz etmiştir. Çalışmalarını beğenen sultan tarafından Konya'ya dönüp çeviriyi tamamlaması için teşvik edilmiş, daha sonra minyatürlerle süslenerek Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde muhafaza edilmiştir.⁴

İslam dünyasında kitaplar her zaman makbul hediyeler arasındaydı. III. Murad'ın kitaplara tutkusu düşünüldüğünde ona da hediye olarak hassaten kitap sunulmuş olması şaşırtıcı değildir. “Hâce-i sultânî” unvanı ile bilinen hünkar hocası ve Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi *Tâcü't-tevârîh* adlı Osmanlı tarihini III. Murad'a takdim etmiş ve bu hediyesi takdirle karşılanmıştı. Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim devrinden beri kitap sanatının hamisi olan Veziriazam Sokullu Mehmed Paşanın III. Murad için Seyyid Lokman'a hazırlattığı minyatürlü *Kıyâfetü'l-insâniyye fî şemâilî'l-Osmâniyye*, Osman Gazi'den III. Murad'a dek Osmanlı sultanlarının hayat hikayelerini, saltanatları esnasında meydana gelen hadiseleri, seferlerini, zaferlerini, faziletlerini, yeteneklerini, beden yapıları ve kişilik özelliklerini tasvir eden bir kıyâfetnâmedir.

Sarayda Sokullu'dan başka kitap hamileri de vardı. Darüssaade ağası Habeşi Mehmed Ağa, cüce Zeyrek Ağa ve Gazanfer Ağa da paşaların çıktığı seferleri ayrıntılarıyla anlatan gazavatnamelerin hazırlanmasına hamilik etmişlerdir. Lala Mustafa Paşanın Doğu seferini anlatan *Nusretnâme*, Özdemiroğlu Osman Paşanın Safevî seferini manzum olarak nakleden *Şecâ'atnâme*, Beylerbeyi Ferhad Paşanın Gence seferini işleyen *Gencîne-i Feth-i Gence* ismi geçen ağaların himayesinde ortaya çıkan eserlerdendir.

Hanedan ve imparatorluğun önemli günleri sultanın himmetini arzu eden kalem sahipleri tarafından bir fırsat olarak görülürdü. Divan-ı hümayun katibi ve şehnameci Talikizâde Mehmed Subhî'nin cülus sebebiyle telif ettiği *Firâsetnâme*'si ile Mustafa Âlî'nin Şehzade Osman'ın doğumunun ilm-i nücuma göre eşref saate tesadüf ettiğini iddia eden *Ferâ'idü'l-vilâde* başlıklı eseri bu vesilerle III. Murad'a takdim edilmiş kitaplar için güzel birer emsaldir.

Yabancı elçilerin Osmanlı sarayını ziyaretlerinde de kitaplar ilk akla gelen yükte hafif, pahada ağır, makbul hediyelerdendi. Şehzade Mehmed'in 1582'deki sünnet düğününde sadece şehzadeye değil III. Murad'a, validesi Nurbanu Sultana, hatta saray çalışanlarına dahi kitaplar hediye edilmişti. Devrin meşhur tarihçisi Mustafa Âlî, bu sünnet törenini detaylı bir şekilde tasvir ettiği *Câmi'ü'l-Buhûr der Mecâlis-i Sûr* adlı eserinde hediye edilen müzehhep ve murassa Kur'an-ı Kerim'ler, bir *Şâh u Gedâ* nüshası, minyatürlü *Şehnâme* nüshaları, Handmir Gıyasüddin Muhammed'in *Hulâsatü'l-Ahbâr*'ı, Heratlı meşhur nakkaş Bihzâd'ın elinden çıkan bir *Hamse-i Nizâmî* nüshası, Kirmânî'nin *Külliyât*'ı, *Hafız Divanı*, Fuzulî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'u, Türkçe bir *İskender-nâme* nüshası, *Kıssa-i Yûsuf*, Nizâmî'nin *Hamse*'sinin bir nüshası ve *Külliyât-ı Şeyh Sadî* gibi pek kıymetli eserlerin uzunca bir listesini verir.⁵

Hediye kitaplar, hediye edilen kadar hediye edenin edebî zevki hakkında da bir şey söyler. III. Murad'ın siparişi üzerine hazırlanan kitaplar bize onun entelektüel ilgilerine dair fikir verirken

sultanın (veya herhangi bir hükümdarın) ne tür kitapları okumaktan/sahip olmaktan memnuniyet duyacağına dair kanaatlerini de gösterir. Hatta hediye edenlerin, kitaplar üzerinden sultan(-lar)ın entelektüel dünyasını şekillendirmesindeki muhtemel etkileri de dikkate alınmalıdır.

Sipariş ve hediyeler dışında, Osmanlı kütüphaneleri üzerine derinlikli araştırmalarıyla tanınan İsmail Erünsal'ın dikkatimizi çektiği “saray kütüphanelerinin koleksiyonlarını zenginleştirmede sıkça başvurulan” müsadere yoluyla da saray kütüphanesine kitapların kazandırıldığı olurdu. Mesela 1589 tarihli bir belgede III. Murad'ın musahibi Mehmed Paşanın katlinden sonra kitaplarının saraya getirildiğini biliyoruz.⁶

Görüleceği gibi III. Murad, pek çok farklı türde telif ve tercüme eserlerden müteşekkil oldukça zengin bir kütüphaneye sahiptir. Kitaplarının sayısını henüz tam olarak tespit edemiyoruz. Ancak yukarıda bahsi geçen eserlerin hikayesi ve muhtevası sultanın kütüphanesi hakkında bir fikir verecektir. **Z**

NOTLAR

¹ Ali b. Muhammed b. İbrâhim Cürcânî'nin *Dürr-i Bahr-i Acâib* başlıklı eserinin Ebû Mehmed Mustafa Cenâbî Efendi tarafından tercümesiyle hazırlanan, 1582 tarihli *Cevâhirü'l-Garâib fî Tercemeti Dürrî'l-Acâyib* eserinde Sultan III. Murad'ı (1546-1595) kütüphanesinde otururken resmeden minyatür. Foto: Harvard Art Museums/Arthur M. Sackler Museum, The Edwin Binney, 3rd Collection of Turkish Art at the Harvard Art Museums. Accession Number: 1985.219.2.

² *Domenico's Istanbul/translated with an introduction and commentary by Michael Austin*; edited by Geoffrey Lewis (Warminster, Wiltshire: Printed and published for the E.J.W. Gibb Memorial Trust by Aris & Phillips, 2001), 30.

³ İlk defa 1988 yılında İsmail E. Erünsal tarafından tanıtılan bu nadir katalog yakın zamanda yayınlandı. Bkz. İsmail E. Erünsal, “959/1552 Tarihli Defter-i Kütüb,” *Erdem* 4, no. 10 (1988): 181–93; *Treasures of Knowledge an Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3–1503/4) Volume I and II: Essays*, Haz. Güler Necipoğlu, Cemal Kafadar ve Cornell H. Fleischer, Brill: Leiden-Boston, 2019.

⁴ Zeren Tanındı, “Topkapı Sarayının Ağaları ve Kitaplar,” *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, yıl: 3, sayı: 3, 2002, 41-56.

⁵ Gelibolulu Mustafa, “Âlî, *Câmi'ü'l-Buhûr der Mecâlis-i Sûr*,” ed. Ali Öztekin, *Türk Tarih Kurumu*, 1996, 26a-28a/130-134.

⁶ İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II – Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 22, 1988, 200.